

Csillag vezérelte betlehemezés

A hajdani debreceni Kölcsey Ferenc Tanítóképző Főiskola Művészeti tanszékén tanító Makoldi Sándor festőművész az 1980-as évektől arra inspirálta tanítványait, hogy a néprajzra is kiterjedő vizuális vizsgálódásaik során, a magyar kultúra komplex volta miatt tanuljanak be Karácsonyra egy betlehemes játékot, és ehhez maguk is gyűjtsenek anyagot szülőfalujukban.

Tapasztalataik alapján meggyőződésükké vált, hogy az emberi élet teljesebb formáját a hagyományos közösségek őrizték meg, így a magyar népi kultúra eredője a falvainkban még feltalálható. A századunk közepéig természetes módon élő betlehemes népszokások sincsenek elérhetetlen távolságban – mivel a tanítóképzőbe jövő tanítványok legtöbbször is a környező falvakból jön, a nagyszülők, rokonok révén mindnyájan kötődnek valamennyire hozzá. Tanítani is az ilyen közösségekbe térnek vissza, így nem lesz kárukra, ha az emberek életét, szokásait belülről, megértéssel – de tudatosan – közelítik meg.

Ezen vizsgálódások egyik eredménye az a néprajzi gyűjtés volt, amelyet a diákjai maguk, önként végeztek, ott, ahol erre lehetőségük volt – legtöbbször gazdag élményekre is szert téve a gyűjtött anyag mellett. Munkáikból olyan archívum gyűlt össze, amit Makoldi Sándor és Makoldi Sándorné néprajzos szerkesztésében a Tanítóképző Intézet többször is kiadott.¹ Saját gyűjtéseikkel, tanulmányaikkal együtt közlik a Kelet-Magyarországra kiterjedő

¹ Kelet-magyarországi népszokások a téli ünnepkörből. szerk: Makoldi Sándor-Makoldi Sándorné. TKF. Debrecen, 1992.

Éltetőnk a Nap I. (A téli ünnepkör népszokásai K-Magyarországon) szerk: Makoldi Sándor, Debrecen, 2004.

anyagot, az egész téli ünnepkörrel. (1992.) A még sehol nem publikált betlehemes szövegek segítik az összehasonlítást a szakmában is, de az emberek, pedagógusok munkáját a helyi felújítások alkalmából. Ezért jórészt népi szövegeket válogattak, bár példaként egy-egy vallásos feldolgozást is közölnek, melyek azonban szintén eredeti szöveg-töredékeket őriztek meg, mikor bekerültek a templomba, vagy a színpadra. Be kell látnunk, hogy ma már sok helyen ezek a „műköltészeti” alkotások jelentik a mai betlehemezések többségét, noha kimutatható, hogy nem versenyezhetnek a régi, hagyományos formákkal – a nézők szemében sem!

Címlapon a tanítványok betlehemezése a Főiskolán, 2004.

A második, bővített kiadásában (2004.): „A Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola kiadásában a magyar szerves műveltség néprajzi pedagógiájának első kötetét tartja a kezében az olvasó. Ajánljuk szülőknek, pedagógusoknak és közművelődéssel foglalkozóknak

egyaránt.” Ugyanis, a teljességre törekedve, főleg az iskolai tanév tekintetében – nemsokára (2006.) megjelent a tavaszi ünnepkör – főleg húsvéti – hagyományokkal foglalkozó kötete is, ami szintén a gyűjtött dokumentumokat, Makoldi Sándor által tartott húsvéti tojásírás tanítását, és Makoldi Sándorné egész országra kiterjedő hímestojás ismertetését tartalmazza.²

A téli ünnepkör csúcspontja, a Karácsony – mint erre a dolgozatok is vissza-vissza utalnak – a téli napfordulóhoz kapcsolódik. Nálunk meghatározó, hogy itt, a Föld É-i féltekén, a mérsékelt égövben a hideg tél: sötét. Ebbe születik meg (a Bak havában) – a kereszténységben is az új Napként Jézus, a „világ világossága”, a legyőzhetetlen Nap – a Biblia szerint is. Mint az ősi Napisten, természet-istenségek, akik minden évben feltámadnak, ill. újjá születnek – és elhosszabbítják a termékenységet.

Legyőzve a sötétséget, a téli napfordulótól hosszabbodnak a nappalok, és mi is fényt, gyertyát gyújtunk már a várakozás időszakában az adventi körkoszorún, majd az „égig érő” (örökzöld) életfán, a karácsonyfán – s csillagozunk is.

Csillagozó tanítványok a Főiskolán, hagyományos viseletben, saját készítésű csillaggal

Amikor 2006-ban a Debreceni Művelődési Központ átvállalta Budapesttől az Országos Betlehemes találkozók szervezését, abban Makoldi Sándornak is jelentős szerepe volt. Évekig szakértőként hívták meg a „zsűribe”, és (továbbképzésként) előadásokat is vállalt. Míg nem 2014-ben az I. Betlehemes találkozót meg nem rendezték a székelyek is, amit a Makoldi házaspár szintén segített Székelyudvarhelyen tanácsokkal, jelen volt előadásokkal. Ez után született meg a magyar betlehemezésről szóló összefoglaló kötetük³ – a debreceni Művelődési Központ kiadásában, amit 2015-ben megkapott minden találkozón résztvevő csapat. Ebben a magyar típusok szerinti hagyományos szerep-elemek, viseletek, koreográfiák jelentőségét fejtik ki, összehasonlítva hiedelmeinkkel, szokás-hagyományainkkal, csillag-mitológiáinkkal.

² Éltetőnk a Nap II. (A tavaszi ünnepkör népszokásai és pedagógiája) szerk: Makoldi Sándor, Debrecen, 2006.

³ Makoldi Sándor-Makoldi Sándorné: Csillag-vezérelte betlehemezés. Debrecen, 2015.

Makoldi Sándor- Makoldi Sándorné

Csillag-vezérelte BETLEHEMEZÉS

Débrece

Makoldi Sándor:

A néprajzi pedagógiáról

Az iskolai tanév szeptembertől-májusig ténylegesen két népi ünnepkör megélésére ad lehetőséget. Már a tanítás kezdetén spontán kapcsolódhatunk ugyan az őszi, betakarításhoz tartozó szokásokhoz (szüret, kukoricafosztás, Mihály napi vásár), de időben felkészülni igazán csak a téli ünnepkörre lehet, s a jelentőségét is így érlelhetjük meg a téli napfordulóra eső karácsonynak, és az év-váltásnak. Itt az általánosan elterjedt betlehemezést célszerű elővenni, és betanítani a gyermekeknek az iskolákban is. A téli ünnepkör után átmeneti szakaszt képez a farsang, mely báljaival megint egy spontánabb, egyedi és változatos formákban megélhető ünnepciklus, míg eljön kötött rituáléjával a tavaszi ünnepkör, a húsvéti kilencvened a tavaszi nap-éjegyenlőség idején. (A hímestojás festés és szokás-hagyományainak megtanítása szintén hálás feladat az iskolákban, ennek elemzése azonban egy másik könyv feladata.)

A leendő tanítók néprajzi beavatásának legjobb módja, hogy közvetlen néprajzi vizsgálódásokat, gyűjtéseket végezzenek saját környezetükben, ott, ahol erre lehetőségük van. Közben legtöbbször gazdag élményekre is szert tesznek a felgyűjtött "alapanyag" mellett. A gyűjteményből aztán az évek folyamán olyan helyi archívum alakulhat, mint az egykori, nagyhírű Sárospataki Kollégium adattára (ami szintén a faluszeminaristák munkája volt jórészt). Másrészt a helyi szövegek alkalmat adnak arra, hogy közvetlen módon betanulják és eljátsszák - például a betlehemeseket - maguk a tanárjelöltek, megtapasztalva a szervezési munkát is, amit majd pedagógiai munkájuk során egy-egy színpadi betlehemi "műsor" (vagy tényleges betlehemezés) eléjük fog állítani (ami megítélésük szempontjából még nagyobb kihívást jelenthet).

A hallgatókban az egyéni munkának, a gyűjtésnek személyes és tudományos eredményei fokozzák az érdekeltséget, akár pozitív, akár tanulságos negatív tapasztalatokra is tesznek szert. A helyi viszonyok és a gyűjtött anyag megismerése és megismertetése a többiekkel - a másik eredmény. Hiszen a betanulás folyamán a közösségi érzés gazdagodik, ami nem elhanyagolható mai világunkban. És az átélés segíti megérteni is a szöveg lényegét, a rituálé fontosságát, a napforduló jelentőségét. Megérik az ünnep hangulatát és később büszkén emlékeznek a tevőleges részvétel siker-érzésére. Így tanítóként bizonyosan nem fognak idegenkedni a gyerekeknek is betanítani a helyi betlehemeset, és nekik is hasonló élményt szerezni.

Közreadjuk tehát ebben a kötetben a nappali és levelezős hallgatók téli napforduló köré csoportosuló ünnepeken gyűjtött szövegeit és tapasztalatait, a területünkön gyűjtött egy-egy irodalmi adattal együtt, hogy mások is kedvet kapjanak a munka folytatásához. Az itt közölt anyag néprajzilag többféle szempontú, és önkényesen kiválasztott helyekről származó (6 megye: Heves, Jász-Szolnok, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs- Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Békés), K-Magyarország 12 nagy táját érintő amatőr gyűjtés, de annál gazdagabb és tanulságosabb a használó számára, hiszen sokféle megoldáshoz ad kulcsot és ki is egészítik az ismeretek egymást.

Az Alföldön sokhelyt nem csak magyar, hanem szlovák és román telepések szokásai is átszűrődnek a gyűjtéseken, mint ahogy a Felvidékkel szomszédos területeken a szlovák és a német anyag. (Példaként Zemplénből, kétnyelvű gyűjtést olvashatunk Gyivicsán Anna: Egy kétnyelvű közösségi szokás modellje, a füzéri betlehemes játék, valamint az analóg szlovák szokásanyagot ismerteti Krupa András: Az advent jeles ünnepei a Nagy-Alföldre egykor telepeseket kibocsátó szlovák helységekből. A jelen kötetünk első kiadása: 1992 óta eltelt évek alatt a gyűjtés tovább folytatódott, volt úgy, hogy már végzett hallgató a munkahelyéről is elküldte az anyagot, így a jelen kötet tetemesen kibővülve jelenhet meg a szülők, népművelők, pedagógusok számára, mintegy kiegészítő kézikönyvként, köszöntve az ezredfordulón is élő népi, nemzeti tudat és akarát létét. Az ügybuzgóságot látva néhány szakember is rendelkezésünkre bocsátotta saját gyűjtéseit, amit itt is megköszönünk!

A jelen kiadás három egységre tagolódik:

I. Tantárgypedagógiai útmutatóval szolgál a szerves műveltséghez tartozóan több tárgycsoportban

II. Szöveggyűjteményében a téli ünnepkör több ünnep-fázisára ad eligazítást

III. Tanulmányokat is közöl, főleg a betlehemesek értelmezéséről.

Kottákat – technikai okokból – csak mutatóba tudunk közölni, de ezt ki-ki személyesen is pótolhatja, ha a megadott gyűjtéseket újra felkeresi még, ami a tanácsokért, az élményekért is megéri. Mert nem mindegy, hogy a leírt szöveget milyen szokásos hangsúllyal, tartással adják elő. A rituális szövegek megszólaltatása a megfelelő időpontban, a megfelelő helyen, a megfelelő hanghordozással a férfiak dolga volt (a legünnepélyesebb a meglett férfiak betlehemezése, regölése). Kottákat közölt bőven a szakirodalomban: a Magyar népzene tára II. kötete, szerk.: Bartók Béla-Kodály Zoltán, Budapest, 1953.

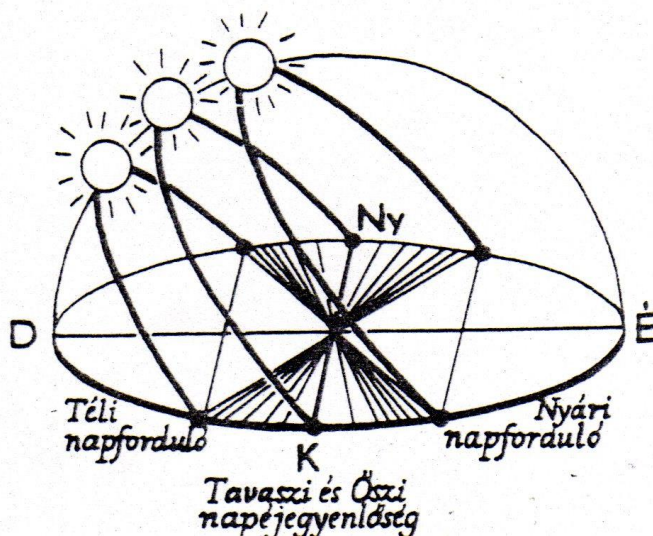
Regös szövegeket nem közlünk, hiszen e tájon már nem is volt szokás, régen az újévi köszöntésnek ez a fajtája. A szakirodalomban megtaláljuk. (Sebestyén Gyula: Regösök. Budapest, 1902.)

Előkészítő vizuális feladatsorok

Az iskolákban a tanítás rendszere és szemlélete változóban van. A Nemzeti Alap-tanterv ma már elősegíti a helyi tantervek sajátos arculatának kialakulását, hiszen ezek változatossága éppen a sokoldalú életet tükrözik, az életközösségek valós élményeiből következnek. Viszont mindezek az élettartalmak mégis egylényegűek a mindannyiunkat körülvevő azonos természeti és kozmikus viszonyok által meghatározottan. Tehát egy-egy helyi tanterv kereteit is a mindnyájunk életét meghatározó életkeretek adják meg. nem véletlen, hogy éppen ezért minden értelmes tanterv készítője először az egyetemes kereteket veszi számba:

Létünk négy dimenzióban, térben és időben zajlik a ciklikus fény- és árnyék-változások közepette. A fény a Nap fénye, így a nap-járás határozza meg az időt is (a fény és a fénytelenység mértéke szerint). Az idő pedig a mindennapi létünket. Éltetők tehát a Nap!

A Nap pedig az égen az Állatövi csillagképek zónájában jár felettünk, így azokhoz mérten tartjuk számon az év ciklikus beosztását is! a Föld tengelyének (a Nap-pályához viszonyított) ferdesége miatt a Nap fényének eloszlása nem egyenlő az év folyamán, így alapvetően felosztottuk a csillagképek szerint az évkört. Az évi fény maximum (a leghosszabb nappalok és a legrövidebb éjszakák) a nyári napforduló idején vannak a Rákban (július 21-én), a minimum pedig télen a Bakban (téli napforduló: dec. 21-én). A tavaszi-őszi egyensúlyi helyzet a tavaszponton, a Kosban: március 21, és ősszel, a Mérleg kezdetén, szept.21. Ez a 4 kardinális pont 3 napmagasságot határoz meg az évben (az egyenlőségi pontokon azonos) – s vele a 4 évszakit.

A tavaszpont az égi egyenlítő és a nap-pálya síkjának a metszéspontja, csillagászatilag a mi égövünkön a vegetáció kezdetének ideje – ami gyakorlatilag az őszi napéj-egyenlőségig tart. Ilyen módon a Nap fénye meghatározza életünket az által, hogy földműveseinknek ennyi ideje jut az éves élelem megtermelésére – még ma is.

Hagyományos ünnepeink is ezen időpontokon vannak, (Húsvét a tavaszi napéj-egyenlőséget követő

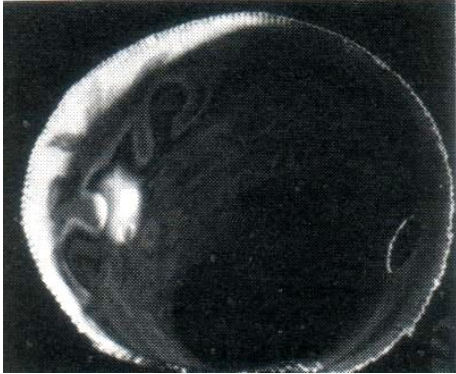
Hold-tölte vasárnapján-hétfőjén, a nyári napfordulóra esik Szent Iván napja, ősszel a szürettek (a betakarítás) esik októberre, a Karácsony pedig a téli napforduló után, az új Nap születését, újbóli erősödését ünnepli Jézus születésével – amikor is új évet is kezdünk. Az éves időbeosztásban a 4x3 hónap adja a 12 hónapos évkört, ami ciklikusan ismétlődik a tulajdonságaival. Amíg az időt tehát a csillagokhoz mérjük a Nap járásával, addig fontos ismernünk e tényeket, hogy értsük életünk változásait, s ünnepeink lényegét. Feladatunk:

1. Az oktatás során először a főiskolásokkal érdemes modelleztetni, közvetlenül tapasztalni a fény lényegi változásainak e folyamatát, hiszen az egy éves kísérlettel létünk kozmikus keretét figyelhetjük meg. Amire azután építhetünk a kultúrtörténeti, a művészettörténeti, és néprajzi tények megmagyarázásakor. (A természet közvetlen megfigyelésére azért van szükség ilyen módon, mert az újabb generációk saját tapasztalataira már nem igen számíthatunk.)

Készítsünk tájolt papírhengert egy délre néző, kör alakú lyukkal!

Már az őszi napéjegyenlőség napján a Nap fényének, járásának ívét és a fényfolt alakját rögzítsük először a henger belső palástján. A benapozás vizsgálata által rájövünk, hogy a fény kör alakja is folyamatosan változik, miközben egy ívet jár be - a téli napforduló közelében ez az ív egyre kisebb lesz, és kezdő és végpontja nem éri el a K-Ny tengelyt. (A Nap ekkor DK-

en kel és DNy-on nyugszik.) Azután újra visszatér a napéjegyenlőség pontjához Húsvét előtt, ugyanolyan ívvel és pontos K-Ny-i keléssel-nyugvással. Ettől kezdve már nem is elég a déli nyílás a fény befogására, hiszen a Nap egyre inkább EK-en kel majd a nyári Nap- fordulóig és akkor ÉNy-on nyugszik le. Íve a legnagyobb, legöblösebb lesz, ami a D-i lyukon bevetül, hiszen a Nap is a legmagasabb, leghosszabb íven jár felettünk, horizontunktól is legtávolabb ér (azután visszafordul és hanyatlik az egyenlőségi pontokig).

A lyukon benapozott henger felülről

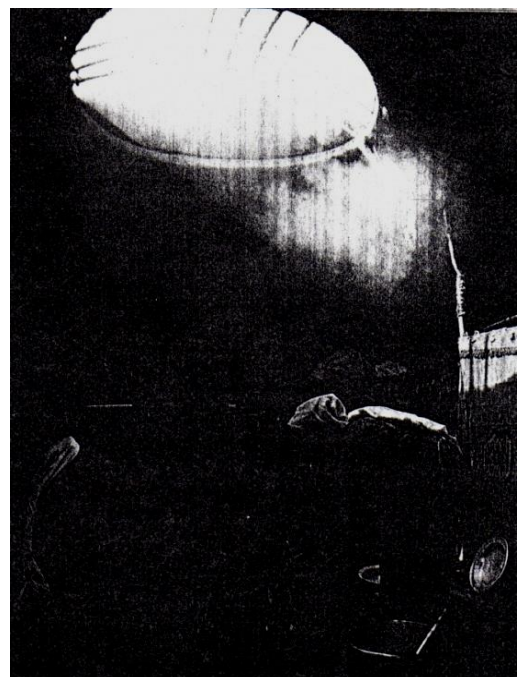

A kiterített belső ábra a fény járására

Miután megfigyelhettük percről-percre, óráról órára (legalábbis az egyenlőségi és fordulópontokon) Nap évi útjának évszakokat jelölő útját, s ez út mentén megjelöltük a fény útmutatása szerint a valós (helyi idő) lényegi csomópontjait, ezáltal valós képet is kaptunk az égi fénymutató által a földi létünk legfontosabb ciklikus, tér-idő csomópontjairól. Kiterítve a hengert a világosság útmutatása szerint fel is öltöztethetjük a kapott csomópontokat a természet diktálta jellemzőkkel, mintha az a lakásunk, vagy jurtánk lenne a való életben. Vagy a közösségi élet - eggyel nagyobb léptékű - képződményeként közösségi, ünnepi, szakrális, (égi vezérlésű) körtemplom, templom.

A Panteon fényei (Róma)

Jurta tető-nyílásán beeső fény

A témába bevezető irodalomként ajánljuk:

Lugosi György: *Benapozás vizsgálata. Művészet 1977/3.12. o.*,

Pap Gábor: *Velemér - egy téridő-gráf működési vázlat. Művészet 1978/6.10-15. o.)*

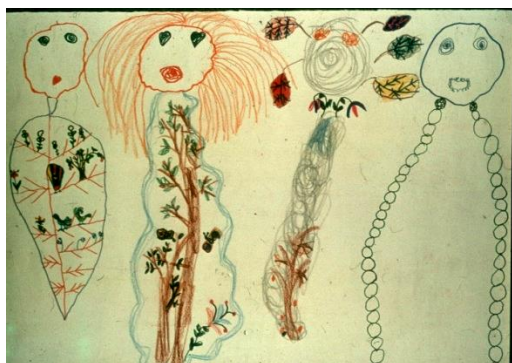
2. Mivel a főiskolások alsó tagozatos gyermekeket fognak tanítani, válogassunk innen, elemezzünk gyermekrajzokat is, amellyel bemutathatjuk az évszakok ábrázolását az iskoláskor kezdetén. A mesékből átlépve a tankönyvekben (környezetismeretből) már korán konkrét természettudományos ismereteket kapnak az évszakokról is. (A tankönyvi négy szemléltető képcske jelzi 4 fázisban a növények évszak szerinti változásait, a különböző csapadékformákat, stb.) A gyermekek meglévő ismeretei azonban az évet egységbe, az idő végtelen egységbe kapcsolják, így együtt is ábrázolhatóvá válik számukra az idő. Példa erre a *Művészet 1982/11. számában* leírt pedagógiai kísérlet (*Makoldi Sándor: Tovább a tiszta forráshoz*), melynek az ide vonatkozó részeit idézzük.

További irodalom:

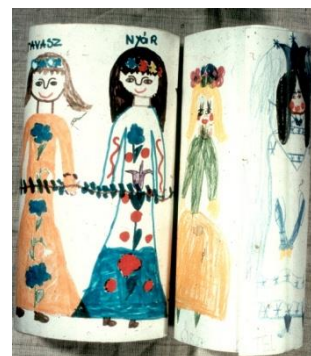
Földi Péter: *Világképrendező gyermekrajzok Művészet, 1978/ 9.20-25.*

Makoldi Sándor: *Meseillusztrációk - ahogyan a gyermek csinálja. Művészet, 1978/9.*

a.

b.

a. A fenti rajzlapon négy különböző karakterű figurát látunk. Egy elem közös bennük: hogy kör fejük egy magasságban “vonul” a lap tetején, mint az égbolton a Nap. Ez így van a helyén vizuálisan, és fogalmilag is, hiszen az évszakok változását a Nap járásának változása okozza. Nem egyformák, de egylényegűek, mint a 4 évszak, melynek 4 fázisa ugyanannak az időnek a 4 karakterét adja. Egy körnek (gömbnek) ez 4 változata, amiből szinte kisugárzik lefelé (felénk) a testük. Testük vonzaskörében lévő fák, virágok, stb. (világunk) az évszakokkal változik, a fej = égitest változásának függvényében.

Az első a tavasz. A tavaszi Nap még nem nagyon sugárzik, teste is báb-állapotú, kibomló. Annál inkább sugárzik már a második, a nyár tűzvörös hajával, míg az ősz arcát is gomolygó felhők, szelek, repkedő falevelek takarják el, télen pedig hógolyóvá dermed. A fej-fő változásai okozói a lenti változásoknak is. Míg tavasszal levél alakú, rügyező s apró élet gazdagsága indul el az erek mentén, addig nyáron már kiterébélyesednek a tűző Naptól a fák, ha víz csobogtatja őket körül (a test kék vonala). Az ősz teste összezsugorodik, a szél megtépázza, letarolja az életet, mintegy visszaszívja energiáit a fejrész, ami a téllel bezárul, eljegesedik. Alul itt a hópelyhek semmijébe vész az élet.

A természet változása: mozgás - talán azért is személyesítette meg a gyermek az évszakokat, az időt, mint az animista ősi népek. Nem kellett tanítanunk ehhez, hogy az alsó tagozatban emberi testet „ábrázoljanak”, hiszen a fenti rajhoz nem kellett a „látványhű” testarányok, sem az „onamentális elvonatkoztatás” szabályai, „díszítő” rutin. Csak a fogalmi ismeretek, mint az említett ősi népek bálványaihoz is, melyeknek az volt a funkciójuk, hogy megidézzék, s nem ábrázolják a jelenségeket.

Ha a rajzlapot ezután hengerré hajlítjuk, a változás folyamatának modelljét is megkapjuk, hiszen a tél után megint következik a tavasz, és így tovább, végtelenül az időben. Egy zsebtükörrel még a fényt is ráfókuszálhatjuk az aktuális szereplő fejére, így a természet eleveníti meg a modellt, melyet úgy szemlélhetünk, ha keringünk körülötte, mint a Nap körül a Föld - s az időben lejátszódik az év lényegi cselekménye. Tudunk ennél többet mondani egy rajzon belül? Ha nem, tanuljunk a gyermektől, és a főiskolásokkal is megrajzoltathatjuk így az idő folyamatát - például egy virág életfázisain keresztül. Művészettörténeti analógiája pedig ennek a modellnek a kultúrtörténetben minden fényel olvasott, tér-idő egységekre épülő műegyüttes.

Ajánljuk elolvasni:

Pap Gábor: Fényhymusz (Kappadócia barlangszentélyeiben) Budapest, 1997.

Pap Gábor: A bölcsesség házat épít magának. Országépítő, 1999/4. 34-37.

3. A gyermekrajz analógiája az előző benapozásos kísérletünk is, melynek tér-idő gráfját különbözőképpen „felöltöztethetjük”:

A főiskolások (a benapozott henger esetében) a szerkezetileg azonos sémára igen változatos megoldásokat találtak. (Tanulságos volt, hogy az átlagos tantervi követelményeken nevelkedett - azokat is átlagosan megoldó - átlagos ízlésű, felnőtt korosztály az átlagostól elütő, a fogalmi gondolkodást követelő feladatot önkéntelenül is természetes módon, könnyedén oldotta meg.) Mert elfogadták a gyermekrajzok ösztönös, anyanyelvi szintű ábrázolás-logikáját, a fogalmi gondolkodást, s így maguk is a természettel szinkronban tudtak alkotni. Ebben segítette őket még a népművészet és a művészettörténet elméleti alapjainak megértése, amit igyekeztünk előtanulmányként elvégezni a megfelelő órákon.

A rajzi gyakorlatban pedig egy virágtanulmánytól jutottunk el az életfolyamat fogalmi megragadásáig, a lényeges formák egymásból átváltozó folyamatát végig kísérve és ezt alkalmaztuk az évszakok változásainak vegetációs jellemzőire is. Az egyediségtől így tudtuk eljuttatni munkánkat egy magasabb szintre, az általánosítás, lényegítés = absztrahálás révén, egyben hozzásegítve a tanító-jelölteket a tanítványaik szerves képi világának jobb megismeréséhez és értékeléséhez.

A lyukon bevetülő fény útjának gráfja a (népművészetben is domináns) növényi „ornamentikán” túl olyan, mint egy bárka, mely az életet (a természet egészét) hordozza magában, mint Noé bárkája. De S vonalú teste egy madár testének vonalát is kiírja. Másokban a csodaszarvas agancsának képét asszociálta, ahol a szarvak hegyén a fény „gyújtatlan gyullad, és oltatlan aluszik”, mint regösenekeinkben. Ezen a ponton visszajutottunk a mondákon át a népi hiedelemvilág, szokáskör mélyebb elemzéséhez és megértéséhez is, konkrétan a téli

ünnepkörben. Bár a regölés az Alföldön már nem fellelhető e században, de az újév köszöntő rituáléja hozzásegít a többi téli népszokásunk értelmezéséhez is, itt is.

(Ebben a tárgykorban elsődleges ismerni

Sebestyén Gyula: Regösök c. könyvét, Budapest, 1902. és egy újabb gyűjteményt: "Találnál csodafiu szarvast" Válogatott írások a regölésről. szerk.: Buka László, Debrecen, 1997.)

4. A Napút előbbi pályái, hármas csomópontjai összefüggésbe hozhatók a népmeséink szerkezetével is, mert azokban is a természet bizonyos erői tükröződnek. A három idő-gráf: mint három királyfi egymástól független, de párhuzamos, azonos jellegű pályát jár be a mesékben is, és a mese (magyar tündérmesék) cselekményében bizonyos csomópontokon találkoznak. Érdeemes tehát meseelemzéseket is végezni a feladat kapcsán, annál is inkább, mivel az alsó tagozatban a pedagógusoknak ezek tanulságai igen jól hasznosíthatóak, az életkori sajátosságoknak megfelelően.

Ajánlott irodalom:

Csodakút (Népmese, beavatás, álmofejtés, napút, mélylélektan, ezotéria.) Tanulmányok a népmeséről. Szerk.: Pap Gábor, Debrecen, 1994.

Pap Gábor: Nefelejts (Emlékezetre méltó dolgok népmeséinkről, csillagainkról, sorsunkról) Budapest, 2000.

5. A népmeséktől eljutunk a nyelvi (verbális) összevetések lehetőségéhez is. A gyermekrajzok ugyanis anyanyelvi szinten fogalmi gondolkodást tükröznek, s nem csak vizuálisan, hanem nyelvi is. A magyar nyelv egyedülállóan alkalmas a fogalmaink átalakulásának követésére és kifejezésére, amely nagyon lényeges, ha a létünk lényegét akarjuk kifejezni, ami folyamatos átváltozásban van. Az alanyi dolgokat tehát állítmányi szerkezettel mobilissá téve, különféle jelzőkkel "felöltöztetve" szinte a végtelenségig ragozhatjuk, így kifejezve a valóság tér-idő

A Nyár (M. Gizella, 5 éves rajza)

összefüggéseit. Azaz, ha a papírhengert nézem, egyszerre csak egy nézetét látom, egy fázisa aktualizálódik - ahhoz hogy fogalmat alkothassak róla, a térben körbe kell járjam. Az idő a negyedik dimenzió, ami teljessé teszi a mondandót. A természetben, a fényszentélyekben pedig a fény vándorol az ábrákon, hogy leolvassa, aktualizálja a megfelelőt. Ehhez azonban valóban megfelelő fogadóábrák szükségesek, melyek nem csak az egyszeri látványt, hanem az átváltozás fázisait is érzékeltetik. S nyelvünk követni tudja a folyamatot: ha csak a "galambom" (alany) megszólítást példázom itt a népművészettel, akkor a madár = nő, aki-ami növényvel a csőrében látható sokszor, tehát a nő növényvel növekszik... a világ-virág, rózsarozetáig, az egyénitől a Nap kozmikus képéig. Az idézett gyermekrajzon a nyár kör feje = Nap köre, s azért nyár, mert a haja = sugár, sugárzik...

6. A népművészet és népmese világa mellett a népzene világának ismerete is tanulságos az első feladatsor szempontjából. Legelemibb formájában, az alsó tagozatban a síp és a dob jelenhet

meg - amely két ősi hangszerünk, s ezen szól sok népszokásunk kísérő hangszeres zenéje, például a mai magyarság legkeletibb csücskében, Moldvában a csángóknál az újévköszöntő "hejgetés". Zenészeink nemrég figyeltek fel ezen ősi "ütempáros" dallamokra, amelyek rokonságot mutatnak más népszokásaink archaikus elemeivel is, pl. a betlehemesekben a pásztorok táncával, de a középkori magyar (európai, ázsiai, balkáni) táncdallamokkal, dudanótákkal is. A síp-dob együttes kifejezetten keleties jellegű, a hódoltságbeli török hadizenekar összetétele is szólóhangszerből és dobból állott. A regösök, hejgetők kiegészítik csörgőkkel, csengőkkel, ostor-pattogatással, az újévi zajkeltés hitvilágbelileg is indokolt eszközeivel, de lényegében marad a dob és a síp. Vagy még az sem: a betlehemes pásztorok énekét a láncos botok csörgésének, dobbanásának ritmusa kíséri.

A hangszereket is fel lehet öltöztetni vizuálisan, a fenti fogalomkörhöz kapcsolódóan. Ugyanis a síp a lélegzetünk által, folyamatos hangzásával a világban a folytonosságot, szünet nélküli rezgést kelt, ami az állandóság, az örök körforgás megidézője. Ezzel szemben a dob, mint a szívünk dobbanása a szakaszos ritmusával, változó dinamikájával a végességet, így együtt a világ egységét idézik meg. A gyermekdalok is síppal-dobbal gyógyítanak, mint hajdan a táltosaink is - hogy visszatérjünk a hitvilági analógiákhoz.

A hallgatók a papírhenger feladatsor végén a zenével is egyeztettek tapasztalataikat. A fényút hármaskörét, ha nem papírhengeren, hanem fán, nádszálon jelölöm be, akkor furulyát kapunk, melyen meg lehet rajzolni a kiáramló lélegzetünk által éltetett élet fázisait pl. furulyán. Ugyanúgy, mint a fény által éltetett élet fázisait - népművészeti analógiái a furulyaszó megjelenítése virágindával, a pipaszó megjelenítése füsttel, vagy a még gyakoribb a madárdal (ahol a madár csőréből indul az inda). Távolsági hangszereken (a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeumban) régi japán darabokon is néha látni, de talán a mi népi furulyáinknak a virágosítása (sokszor bővli változataiban is) még ezt a tendenciát követi.

A hagyomány világosan értésünkre adja, hogy a dob hatékonyságát is növeli, ha például a sámán megfelelő ábrákat fest rá. A kutatások ez esetben bizonyították is, hogy azok az ábrák világkép erejük, tehát ugyanolyan fogalmiak, mint általában a gyermekrajzok. Nézzük meg újra a 7 éves gyermek által, hogy ő miként használja ki e lehetőségeket:

Egy köcsögből kialakított dob is alkalmas adhat egy gyermeknek a világméretűt kiteljesíteni (M.Gizellarajzaival, 7 éves)

Egy félbevágott lopótökre, vagy egy cserépre, szilke szájára marhahólyagot (de akár hólyagpapírt) feszítve dob készíthetünk. A kerek forma a gyermeknek a Napot idézi meg, spárga lekötéseit sárgára festi, így jelennek meg a Nap sugarai. A dob félgömbje az Éggömböt, és a Föld fölé boruló égboltot asszociálja, vagy magát a Földgömböt: a napsugarak közé fákat és figurákat rajzolt, a peremre négyes osztásban, az évszakoknak megfelelően. A négyes osztás vetül ki a dob-tető síkján is, mint a földfelszínen, s ezt alkalmas madártollakkal is megerősítette, "feldíszítette". E csomópontok nem szakítják meg a kör alakú peremen a körkörös, folyamatos mozgás lehetőségét, csak tagolják a térben négy irányba. Két guzsalyorsó jelen esetben a dobverő, az egyik gombját Napnak, a másikat Holdnak festette ki, szárukon a belőlük fakadó növényi indákkal. Aki ezekkel az ütőkkel dobol, az modellezi, hogy az égi energiák átvitele a Földre nem lehet hatástalan, hiszen hangmozgás, rezgés=élet keletkezik. A dob hangja éltetőként dobban, szívünk ritmusára. Az ábrákon végigjárva ledobolhatjuk az egész évkör jellemző ritmusait, megfelelő dinamikáját, azt aktualizálva, amit a peremre rajzoltunk. S ha a közép felé tartunk e kör teljességben, a dobon ott más hangszínt fogunk tapasztalni. Akár filozófia is válhat e játékból, hiszen legősibb világteremtési mítoszunk a keletkező hang rezgésével alakítja ki a világunkat, a centrumban a Teremtővel.

Nem véletlen, hogy ilyen mélységig jutottunk el a természet erőivel összhangot keresve, hiszen ezt teszik népszokásaink is: a hejgetők a búza életét éneklék el (a termékenységet biztosítandó), a regösök a csodaszarvasra hivatkoznak (a téli ég csillagképeinek konstellációja kapcsán), a betlehemesek a Megváltó születését idézik a Nap újjászületésének idején, a téli napfordulón. Ezért is szükséges megismerni a még fellelhető népszokásokat, legalább magunk körül.

A zenei részhez használt irodalom:

Bálint Zsolt: Alakoskodó népszokások hangszeres dallamai. in: Kultúra és tradíció I.

szerk.: Viga Gyula, Miskolc, 1992. 311-333.

Kozák József: Sípall, dobbal - avagy a mágikus duda. Turán, 2000/5. 37-41.

A néprajztudományból adódó vizuál-pedagógiai lehetőségek. pl. az öltözködési szokásokban

A fenti bevezető feladatsorok után elérkeztünk a néprajzi részhez, maguknak a népszokásoknak a vizsgálatához. A magyar népi kultúra szerves egysége megkívánta úgy a természeti ismeretek, mint a nyelvi, vizuális és zenei kifejezés, stb. áttekintését, mert maguk a népszokások is természetes egységbe foglalják mindezen ismereteket. Sőt a megjelenítés formája, alakjai (alakoskodói) ezen túl dramatikai szempontokat is felvetnek, amihez társul pl. a megfelelő segédeszközök (bot, betlehem) elkészítésének problémája, a megfelelő öltözetek elkészítése - az iskolai gyakorlatban. A tanév egészét végigkísérhetik a főbb dramatikus népszokások, amelyek az őszi-téli ünnepkörben a betlehemezéssel, három-király járással végződhetnek, majd a farsangi ünnepkörbe mennek át, tavaszig. Tantervileg is megtervezhető a megfelelő időben felvállalandó, megfelelő szokáskör komplex megelevenítése.

Most tekintsük át: csak a főszereplők öltözete szempontjából a szóba jöhető népszokásokat, hiedelmeket, hogy mellette egy olyan pedagógiai feladatsort is felépíthessünk, melyben a hallgatók maguknak terveznek öltözeteket, ill. egy alap-ruhadarabot a megfelelő jelekkel festhessenek ki, batik technikával - mondjuk a saját ballagásukra, az osztályra-csoportra jellemző viseletként – mint azt (gazdagabban) a nép öltözködésében is láthatjuk.

1. Szent Mihály nap és a miskakancsó (szept. 29.)

Ősszel kezdhetjük - a napéjegyenlőség ideje kapcsán a télre való felkészülést. Ez a határnap a termények őszi betakarítása, a nagy vásárok ideje, s régen az állatok behajtásának a napja, mert ettől kezdve a vegetáció elhal, az emberek bezárkóznak, hideg van. Abból kell megélnünk, amit az évben eddig termeltünk, s lassan fogy a fény is (Sz. Mihály arkangyal a sátánnal, a sötétséggel küzd), rövidülnek a nappalok. Persze sok vidámság eshet még ez után, de az inkább csak bévül, a meleg szobában, egészen Sz. György napig (ápr.24).

Tavasszal, amikor a másik lovas szent végül ledöfi a sárkányt, legyőzi a sötétséget a tavaszi napéjegyenlőség után, a nappalok válnak hosszabbakká. E két szent nem csak az ortodox keresztény ikonok kedvelt párosa, hanem a magyar Szent Koronán is a homlokpánton legelöl, a trónoló Krisztus jobbján, egymás mellett kaptak helyet! Érdemes tehát fontosságukat kiemelni - s a téli sötétségben a kígyót (sárkányukat) alvilági jelképként (mint sötét erőt) azonosítani. Rengeteg kígyós népmesénk van, melyekben érdekes, hogy nem minden esetben negatív a szerepe a kígyónak. Sok esetben koronás, fehér és segítőkész, mint a palócok házikígyója is, ami arra figyelmeztet, hogy nem csak a sötétség megtestesítője, hanem lehet egy olyan időszaké, ami az évkörben a sötétség kezdete, de nem "rossz" (mint Keleten is), hanem a kozmikus körforgásnak természetesen adódó "alsó" fele. (A keleti Zodiákusban a Mérleg = Kígyó, Sárkány.) Ami idevág: az Alföldön készítették a XIX. században egy kígyós cserépedényt is, a Miska-kancsót, mely ékessége miatt nagy hírnévre tett szert, s népművészetünk fontos darabja. Tiszafüredtől Hódmezővásárhelyig ismerték, néha úrasztali boros edénynek is, de a népnél lakodalmak, keresztelők szakrális edényének is. Pálinkát- bort

kínáltak belőle, az őszi szüretetek betakarított nedűjét. Ember-alakot formáz, öltözete jellemző (a tárgyra is, de az időszakra is, mikor a neve napja vagy). A pedagógiai lehetőségek szempontjából újabb elem a jeles napok vizsgálatánál, hogy a népszokásokban megjelenő személyeket, vagy tárgyakat (melyek figurálisak, valamit megszemélyesítők, akár láttuk az évszakok, időpontok is) az öltözetük alapján vizsgáljunk végig, hiszen a viseletek is szerves egységben vannak, jelképeikkel érzékeltetik a szokások tartalmát.

A Miska díszedény, borral töltve az ünnepnapok, keresztelők, lakodalmak és temetések

szereplője - férfi. Már ez is utal kiemelt szerepére, hiszen felfigyelhetünk rá, hogy a szakrális szokásokat nálunk is mindig férfiak gyakorolják (hagyományosan). Csákója huszáros, tartása büszke, nagy hasa egyben bundája-dolmánya is, amin a sujtások-gombok sokasága emeli rangját, mint a pásztorok díszmellényének pitykéi, melyeket tudjuk, nagyon is számon tartottak a rangsorolásban. Nincs lába, nem jelződik alteste, annál nagyobb a feje - kiemelt a szellemisége. Fejének éke a nagy bajusza, mely hangsúlyozott: mérleg-alakú - talán mert a Mihály nap a Mérleg, az őszi napéjegyenlőség idején van.

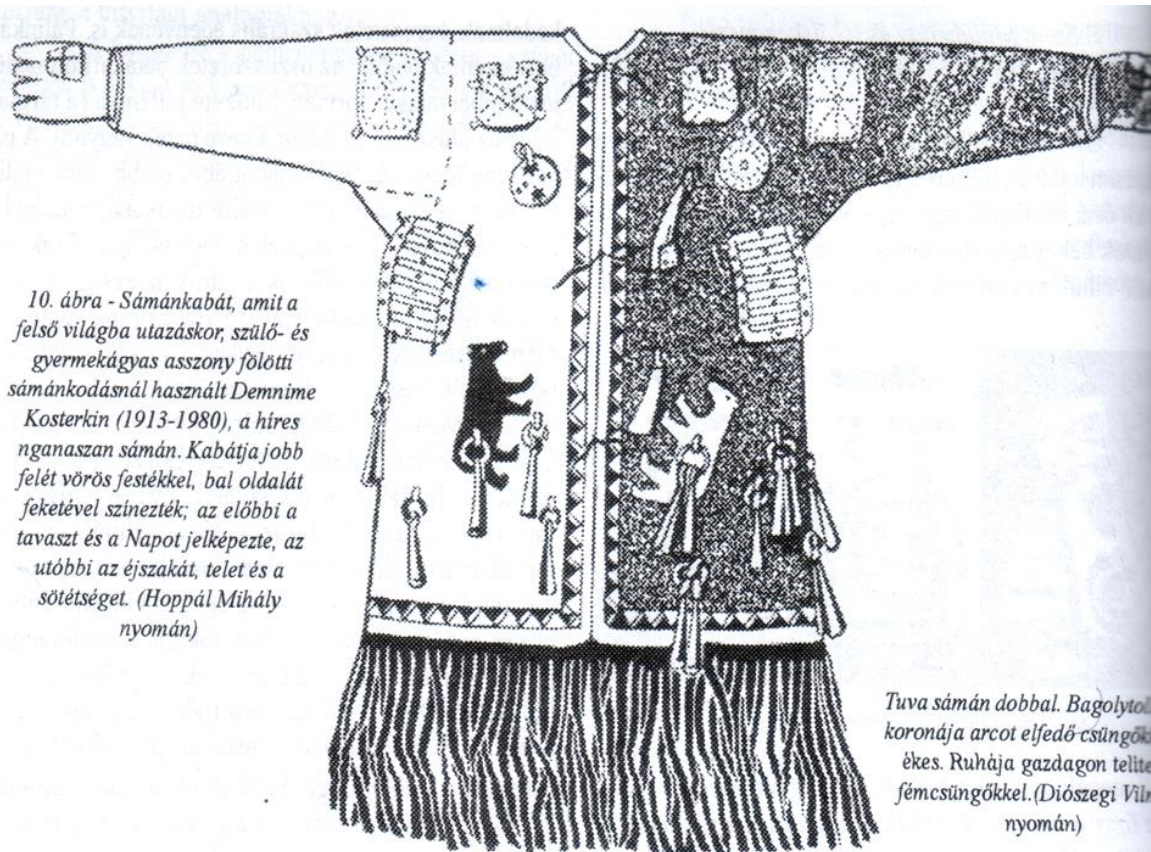
A legelterjedtebb Mihály, Mihók elnevezés utal rá, hogy az edény a Mérleg időszakát testesíti meg. A szüret is kapcsolódik hozzá, hiszen boros edény. Kívül még virágos, belül már ott a szüret eredménye átváltozott alakban. Testén kígyó fut fel a nyakáig legtöbb esetben - amit a lovas szentek le kell győzzenek sárkány alakban tavasszal (Sz.

György). A kígyó farka is sokszor meg- tekeredik, mint az ikonokon ábrázolt sárkányé, egyértelműsítve azt, hogy a sötét időszakot, a Bak havát is jelölik vele, melyet Jézus, az ott születő Nap változtat meg. A legendákból ismerjük, hogy szent János kelyhében (a borból) kígyóként távozott a méreg, áldására - de tudjuk azt is, hogy János nap is a Bak havában van. A Miskakancsó feliratai sokszor éppen a Jánosokat köszöntik, vagy azt, "aki iszik belőle, váljék egészségére!" A kígyó, ha sötét, tehát legyőzetik - a Bakból S vonalban, Nap-úton indul fölfelé, mint folyamat, s így éri el a fényt, a fejet, a Kos zónáját az emberi test Zodiákusában, ami időben nézve a Tavaszpont, a vegetáció kezdete is. Öltözetén tehát nem minden utalás nélküliek, s nem véletlenül épp a fenti elemek állandósultak, hiszen megfelelnek a kozmikus időnek és szerepkörnek, amit szántak nekik, a megteremtett (és állandósult) Miska-formával

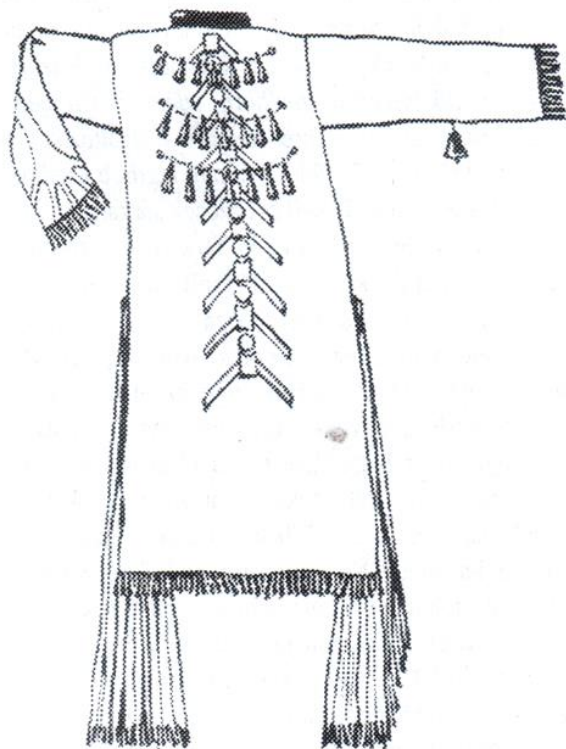
együtt, hogy ünneppontokon mindenkinek az egészségére használhassák.

Régi kultúránkban nem csak a nép viseletében tükröződtek a sajátos, olykor kozmikus jelzések, hanem a táltosok szertartási ruháin is – amit ma a szibériai, sztyeppe-i sámánok még viselnek, s a nép ismeri (így a néprajz-tudomány elismeri) világképi jelentésüket:

10. ábra - Sámánkabát, amit a felső világba utazáskor, szülő- és gyermekágyas asszony fölötti sámánkodásnál használt Demnime Kosterkin (1913-1980), a híres nganaszan sámán. Kabátja jobb felét vörös festékkel, bal oldalát feketével színezték; az előbbi a tavaszt és a Napot jelképezte, az utóbbi az éjszakát, telet és a sötétséget. (Hoppál Mihály nyomán)

Tuva sámán dobbal. Bagolytole koronája arcot elfedő csüngőkkel ékes. Ruhája gazdagon telítve fémcsüngőkkel. (Diószegi Vilmos nyomán)

Tofa-karagasz sámánruha, hátán a gerincsonatok, csigolyák és bordák rátétes rajzolatával. A csontváz típusú sámánöltözet jellegzetes példánya. (Hoppál Mihály nyomán)

2. *András és az ólomöntés (nov.30.)*

András napján ugyan nincs alakoskodó népszokás, de a lányok véletlenül se hagyják ki, hogy férj-jóslás céljából ólmot ne öntsenek, vagy gombócot ne főzzenek a fiúk neveivel. Megkezdődnek a téli, névnap-i köszöntések is, már Mihállyal. Erzsébet, Katalin is folytatja időjós-ló szokásokkal („ha Katalin kopog, Karácsony locsog”), majd Miklós, Éva, és Karácsony után az Istvánózás és Jánosok ünneplése a csúcspont. A sok megmaradt köszöntő vers emlékeztet: a magyar nép régen ezen nevekből választott leggyakrabban, nem a Szabinákból és Brigittákból stb, amiknek nálunk egyszerűen nincs “értelme”, így szólni sincs mit róluk.

Visszatérve a jóslásokhoz, főleg az ólomöntéshez - a viselettel kapcsolatban: a már említett “rangjelzések”, a fém pitykegombok is így készültek. Felmerül a gondolat, hogy ha egy-egy ilyen ólomforma egy-egy völegényi attribútumot képvisel András napján, akkor az újfent: megszemélyesítés is, mint a sámánok ruházatán lévő fémcsőngök, amelyek a segítőszellemek jelei voltak. Számuk a sámán nagyságát, erejét jelezte, mert ezekkel vonzotta magához a megfelelő számú szellemet, stb. De tánca közben a felvarrt csőngök zajkeltésre is alkalmasak voltak, ami a nem kívánt erők elűzését tette lehetővé. Talán a mai ékszereink, ékköveink kiválasztásakor, viselésük (esetleg készítésük) azok jelzés-értékére is gondolhatunk. (Lásd a Miskakancsó ruházatát!)

3. *Mikulás – másképpen (dec. 6.)*

Ha télen végre leesik a hó - láttuk a gyerek rajzán is - minden begubózik. Csakhogy a hóból is embert építünk, a tél jelképeként hóembert! Neve nincs, mert általános, mint az ideje: egész télen ő uralkodik. Milyen a ruhája, teste? Fehér, jeges - de három gömb egymáson, ami a “benapozás” három kör csomópontja - csak megfagyva. Teljes az eljegesedés, gombjai szénből vannak, csak a begyűjtött sárgarépa ehető (az orra), fején a fazék lefordítva, nem melegít. Ha meleg lesz, akkor fordul át a helyzet - ő megsemmisül, a fazék leesik és megtelik vízzel - a fény megerősödésével.

Élő megfelelője dec. 6-án a Mikulás figurája, mely általános elterjedtsége ellenére is kérdéses alak. Nálunk ugyanis a névnapján jön, de nem a püspök-jelmezes figurája, hanem az apónak öltözött jószágos, ajándékozó, de büntető (figyelmeztető) figurája is él, amennyiben a csomagokhoz a virgács is társul, és a krampusz. Egyházi eredetűnek tűnő alakján átüt sok területen egy mélyebb hagyomány, hiszen Palócföldön Karácsony viliáján (dec. 24.), vagy aprószentekkor (dec. 28.) a pásztorok is elmentek a gazdákhöz nagy subákban, vesszőnyalábokkal (virgáccsal) a hónuk alatt, ahol a gazdasszony kihúzott ebből egyet és megütögette vele a pásztor - jókívánságok kíséretében, termékenységvarázsló célzattal. Ugyanez lányok és fiúk között is szokásban volt sok helyütt, az aprószenteki korbácsolás legényavatássá válva. (Lásd Néprajzi Lexikon I. Budapest, 1977. 117-119.) Magam is gyűjtöttem Órhalomban, hogy élt a pásztorok vesszőzésének szokása még a XX. század elején, ahol, mikor megvesszőzték őket, úgy ugráltak, mint a betlehemes játékban az Öreg, azért, hogy az állatok is ilyen frissek legyenek. A mi Mikulásunk vesszeinek tehát többretegű jelentéssel bíró háttere is lehet, különösen ott, ahol az un. láncos Miklós járja.

Téli névnapján ő csörgő, láncos bottal keresi fel a gyermekeket, zajt keltve - talán gonoszt űzve, mint a hagyományos betlehemesek, regölők, újévi ostorcsattogatók-dudálók. A Mikulás szakálla, haja fehér, mint a tél, ruhája azonban piros, mint az élet. Jóságossága is a jobb élet reménye, míg puttonya a bőségkosárnak feleltethető meg, az ősszel-, télre felhalmozott javakkal. Ruhája, kellékei tehát szerepének megfelelően mélyebb értelmet sejtetnek, mint az egyházi hagyomány, s az ősi népszokásainkkal, hiedelmeinkkel is szinkronban vannak.

A Motolla Kör láncos Mikulásával és a kecskével regöl

4. Luca leple (dec.13.)

Luca napja gonoszjáró nap, hiszen régen az év legsötétebb napja volt, és amúgy is 13-ra esik. Karácsonyt 12 nappal előzi meg, így az időjósítás minden napnak egy-egy soron következő hónapra vonatkozó előrejelzést biztosít, a következő évre nézve. A Luca- széklet is e napon kezdik el készíteni 13 féle fából sokszor, hogy Karácsonyhoz érve az éjféle misén megláthassák a boszorkányokat. A (főleg női) boszorkányok tehát mindenképpen előtérben vannak e napon - miattuk van sok tiltó szokás is - és ez jut eszünkbe ott, ahol Lucát meg is személyesítik, mint fehér leples, maszkos nőalakot. Az alakoskodók másutt a tyúkok termékenységével kapcsolatban tevékenykednek - de most csak a Luca-figura öltözetét emeljük ki a sok figyelni való közül.

A tél egyetlen női figurája - a boszorkány-járások idején. Szent Lucia egyházi szerepe megint kevésbé magyarázza a mi népi szokásainkat, bár neve beszédes: a lux (fény) szó szerepel benne. (Talán ezért adják ma néha keresztnévként a leányoknak - különben kétes szokásként.) A fénygyűjtás e sötétedő időszakban több fázisban fő helyet kap a jeles napokon: már nov. 1-én gyertyákat gyűjtünk a halottak napjának előestéjén, naplemente után, a temetőben, a szellemeknek. De Karácsonykor, a téli napfordulón átjutva újra gyertyákat gyűjtünk, most már örömről az örökzöld karácsonyfákon, a fényt, Jézus megszületését ünnepeelve. Vízkeresztig tartjuk meg a karácsonyfát, ami Karácsony után van 12 nappal. (Előtte 12-vel meg Luca, azaz Lux, fehér ruhában.) Van, ahol Luca-éjszaka titokban fehérre bemeszelik egyeseknek az ablakát, kapuját.

Lásd ehhez: Zomborka Márta: Luca napja Tolmácson. (Nóg- rád m.) In: Kultúra és Tradíció I. szerk.: Viga Gyula, Miskolc, 1992. 259-267.

Magam a volt Gömörben (Zádorfalván) hallottam, hogy ilyenkor éjjel a kapukat titokban lekasztották, elvitték, vagy volt, hogy a szekereket, stb. felvitték a háztetőre, mintha rossz szellemek csináltak volna felfordulást a faluban. Szellemre utal (ahol felöltözik) magának a

Luca alaknak az öltözete is, a fehér lepedő, de az a törekvés is, hogy ne ismerjék fel a fény fogyatkozásának téli nő-alakját. Főleg a nőkre vonatkoznak e napon a tiltások és cselekvések is: női dologtiltás, igyekeztek mindent otthon tartani (semmit nem adtak ki a házból a háziasszonyok), a tyúkjaik termékenységére nézve folytattak főleg praktikákat, és bekenték az ajtókat fokhagymával a boszorkányok ellen.

És Lucakor ültették el a Luca-búzát, hogy Karácsonyra az új búza kizöldüljön. Bár nem énekeltek neki, de tartalmilag összefügghet a búza a „hejgetés” témájával, ahol Moldvában, mint említettük, a búza élettörténetét adják elő újévkor. Hiszen a magyarság mindenütt szinte szentségként tisztelte a kenyeret (karácsonyi morzsát), “életnek” nevezte a búzát, s a búzaszemben az Alföldön Krisztus képét látták stb. Csak megemlítjük, hogy Jeruzsálem mellett Betlehem városának neve, ahol Jézus született héberül a “kenyér háza” jelentéssel bír! Betlehemeseink is ugyanerről énekelnek szerte az országban.

5. *Disznótori alakoskodók*

Lucától Karácsonyig már nem sok minden történik, csak az adventi várakozás és a betlehemesek készülődése fokozódik. Az advent a Karácsonyt megelőző 4 vasárnap egyházi vonatkozású kivételése, mely szintén gyertyagyújtással szimbolizálja a lelki felkészülést a fény, Jézus megszületésére, de a népi várakozással és a kozmikus renddel összhangban, mondhatni ezekre ráépülve. Divatja a családi körben talán Nyugat-Európából tört be hozzánk a piaci világgal, de adventi koszorújuk a régi zöldág-kultusz, a vesszőhasználat emlékeit idézi nekünk, amit, ha köralakban látunk viszont, az vizuálisan minket az évkörre, a végtelen folyamatokra emlékeztet (A gyertya szerepéről pedig már beszéltünk.) Régi szokásokat idéz, ezért is terjedhet olyan könnyen profán átvétele.

A szellemiek mellett anyagiakban is felkészülünk a halmozódó ünnepekre. Sok helyen már kiforr, letisztul az újbor, kezdődnek a pincei munkákkal egybekötött baráti poharazgatások, beszélgetések, melyek talán az év végi számadás alkalmi is. Azután mindig ekkor volt természetes módon a disznóölések ideje, a jó bor mellé, az ünnepekre. Ha megbotránkozik is ezen az Európai Unió: amikor mi a disznókat leöljük, és tűzben megtisztítva megperzseljük: tort ülünk, szinte szakrálisán. Ha nagy a hideg ilyenkor, az a legjobb, praktikus, mert nincs fertőzésveszély (legyek), a hús nem romlik (eláll a fagyban) és az ünnepekre lesz gazdag ételkínálat a legszegényebb családnál is. A füstölésnek köszönhetően egészen Húsvétig is (de volt, aki a füstölt sonkát eltette még a nyári munkák idejére, aratásig is). Húsvétkor, a böjt után azonban népszokássá is vált (a Felvidéken) a megszemélyesített Cibere vajda kiverése és a füstölt sódar, sonka behozatala a faluba, s ünneplése. (Lásd: Ujváry (Zoltán gyűjtéseit.) Itt ért véget a tél, amelyben a disznó-ölések ideje járta, amik mulatságnak is számítottak azoknak, akik összejöttek rá. A vigalmat néha a disznótorokba beköszönő tréfás alkalmi alakoskodók is fokozták, mint a fonókban.

További példákkal lásd pl.

T.Berecki Ibolya: Disznótori tréfák és szokások Jász-Nagykun-Szolnok megyében.
in: Kultúra és tradíció II. szerk.: Viga Gyula, Miskolc, 1992. 457-469.)

6. Betlehemesek

A betlehemesek közben, már jóval a Karácsonyt megelőző időkben, készülnek. Tanulják, próbálják a szerepeiket, elkészítették a betlehemet, és az öltözetüket is. Az utóbbiról szóljunk most néhány szót általánosságban, (hiszen a szöveggyűjteményben minden társulathoz konkrét leírás tartozik a kinézetükről). A legfőbb típusok azonban mindenütt: az angyalok, a pásztorok, az öreg(ek). Van ahol királyok, huszár, betyár egészítik ki a szereplőgárdát, de az angyalok, pásztorok és az Öreg itt sem hiányozhatnak.

Felvidéki betlehemesek a XX. debreceni „Betlehemes találkozón”

2010.

A betlehemhez (ami tulajdonképpen a “kenyér háza,” egy hordozható házika, istálló, templom, melyben Jézus, mint kisdud fekszik a jászolban) a csillag vezérli az angyalokat és a pásztorokat. A betlehemi csillag e hely fölött megállt, és a három napkeleti bölcs (király) így talált oda Vízkeresztkor. (Jan.6-án, külön népszokás a csillaggal járni, amit “három-király járásnak” neveznek.) A betlehemre is ráteszik e csillagot, ami tulajdonképpen nem egy üstökös volt, hanem valójában 3 bolygó együttállása, amiből a keleti bölcsek olvasni tudtak. Jelképes volt tehát e kozmikus jelenség, mint ahogy jelképes a 3 mágus királyi megjelenítése is, hiszen tudjuk, hogy 3 bőrszint és 3 életfázist képviseltek (azaz fehér, sárga és néger - aki öreg, középkorú és fiatalember), azaz a világ népességének egészét. Vagyis csak a férfiakat - tehát szakrálisán, valóban mágusként, keleti tudással! Jelképes az is, amit vittek a Megváltónak: aranyat azért, mert elismerték, hogy ő a legfőbb király - tömjént, mert az övé égi királyság is - mirhát pedig a halál, a Megváltó szenvedései jelképeként. Az arany, tudjuk a Nap férje (mert sárga is, és nem oxidálódik); a tömjénnel az eget érik el, ha füstje felszáll a szertartások alatt, tehát kapcsolatot teremt ég és föld között; a mirha pedig illatossá teszi a halált, ami a jó szag

révén a mennyország feltételezése. (Nem csak keresztény, hanem ősi, keleti hiedelmeink szerint is.)

A magyar népi betlehemes játékok azonban többségében nem misztérium-játékok, ahol a bibliai jelenet elevenedik meg, hanem sajátos pásztorjátékok, ahol azt játsszák el, hogy a nép hogyan élte meg a Megváltó születését. A királyok szerepét a pásztorok töltik be, egyszerű subában, bocskorban, láncos bottal, de ők is hárman vannak, ők is ajándékot visznek a kisdednek és ők is mágusok - legalábbis egyikük, az Öreg, a legidősebb. Ő sohasem maradhat ki a szereposztásból, mert ő tudja igazán, hogy itt mi történt - bár ma már alig értjük szövegét

és ezért nevetünk rajta. Pedig talán a meg nem értésnek is mi vagyunk inkább az oka, nem ő a régies tudásával, viselkedésével. Hiszen még a bibliai szöveget sem értjük, vagy tisztában voltunk vele, hogy mit képvisel a három ajándék, és miért?

Ugyanígy nem törődünk vele, hogy miért a pásztorok mennek elsőnek a jászolhoz? Mert az ő rendjük őrizte legtovább a keleti bölcsék (mágusok) régi tudományát. Az angyalok nekik jelennek meg, ők értik meg az égi üzenetet talán már csak, és ők megtalálják a csillagjelezte helyet, mert ismerik a csillagok állását, jelentését. (A magyar néphagyomány szerint éppen olyan fokon, mint a 3 királyok = napkeleti bölcsék = mágusok.) A pásztorok a liturgikus formulára figyelmeztetik az Öreget, aki az öreg szokások szerint él, kilóg a

sorból - szövege sok természetfeletti elemet rejt. Alakja is legtöbbször álarccal rejtezik, hosszú szakállal jelzi "366 éves" vén voltát, botjára ülve elalszik s közben utazásokat tesz (tehát révül), mint régi táltos papjaink. Ő a régi rend emléke, talán más világból jött, mert mindent fordítva csinál, és árkot-ugorva érkezik meg. Süvegénél gyakran ott a toliseprű (a régi hármastollas fejék), a tollbokréta, amely régen rangot jelzett, szellemi kisugárzást. A regösök hasonló képviselői is "vad farkasbőr ruhákról, nyírfakéreg bocskorról" énekelnek, és láncosbotjaik is hasonlóak, amellyel itt is a taktust ütik, míg táncolnak, ugrálnak - a termékenység-varázslás már ismertetett megidézése okán.

Ha látjuk is a betlehemes I-II. pásztort akikről elképzeltük a szöveg alapján, hogy vad farkasbőr bundákban küzdöttek a télben állataikért - akkor elcsodálkozunk néha, mert legtöbbször fehér, csipkés hálóingekben, szalagos süvegekben állnak előttünk, úgy, mint az

angyalok. Meg sem lehet különböztetni őket, legfeljebb süvegük más, vagy a mellükön átkötött szalag. A viselet tehát itt beszédesebb, mint a szöveg, jól jellemzi kettős mivoltukat - ők már keresztények, de süvegeiken a szalagok arcukat is takarják, mint a rojtok a sámán-viseleten, és segítenek ugrálás közben a révületbeesés eléréséhez. Az angyalok sem csak a liturgiái szerepüket töltik be - ha idős, meglelt férfiak játsszák a betlehemet, akkor sokszor bajszosak, de mindenképpen kardos vitézek is, akik feszes tartásban, keresztbe tett karddal őrzik végig a betlehemet, ha egy szót sem szólnak, akkor is. A szövegen kívül érdemes tehát eredetiben szemrevételezni a ruhákat, a kellékeket, a dramaturgiai felállást, a kiszámított helykihasználást, a feszített ki és bevonulást, de a szöveg hangsúlyait és hangleyjtését is, különösen az Öreg megjelenítésénél.

A pásztorok egyéb kulturális eredményeinek megismeréséhez lásd:

Pap Gábor: Jó pásztorok hagyatéka. Magyar népművészet. Debrecen, 1993.)

Pap Gábor: Karácsony a magyar csillagos égen. Debrecen, 1997.

7. Az újévi regösökről itt most nem szólnak bővebben, mert e szokás már csak a Dunántúlon maradt meg. A hejgetők meg csak Moldvában, a keleti végeken kívánnak nekünk termékeny újabb évet, dobbal, síppal, dudával (vagy más szólóhangszerrel). Régen az újév kezdete azonosult is a karácsonyi eseményekkel, a téli napforduló ünnepeivel, még régebben a tavaszi napéjegylenlőséggel. De ma már Szilveszter külön ünneplési alkalom, ahol szintén álarcokat öltünk, és zajt keltve vadul trombitálunk és petárdázunk, talán, hogy elűzzük a gonoszt, amit egy századdal előbb még puskalövések, vagy kanászkürtök hangjai és a pásztorok ostorcsattogtatása végzett el pl. Hajdúszoboszlón. Megint a kerülők, és a pásztorok voltak hagyományosan a hangadók.

Ma már a trombita-árusok adnak “egyszer használatos” sípokat a kezünkbe, s a legkülönfélébb álarcokat “alakoskodásunkhoz”. Malacot eszünk, hogy szerencsések legyünk, de a termékenység már gond. A pezsgős üvegek durranásával keltünk zajt, élvezzük az élvezeteket, a vízkereszt után farsangolva - amikor is hagyományosan a legtöbb esküvő, bál és lakoma esett. Persze annak meg is volt akkor a böjtje, de addig a legkülönfélébb alakoskodók, álarcosok, állatszereplők, kecskemaszkok mulatták el az időt (sokszor a karácsonyi szokásokhoz is bejőve már) a hosszú téli estéken.

Ajánlunk hozzá irodalmat:

Ujváry Zoltán: Játék és maszk. I-IV. Debrecen, 1983. (további irodalommal)

Ha végigtekintettük a téli ünnepkör figuráinak viseletét, akkor a tanulságok levonása után talán el tudjuk magunknak is készíteni azt a viseletét, ami nem konfekció, hanem egy ránk is jellemző, kozmikus folyamatba kapcsol be mindnyájunkat. Ez egy következő, hosszú pedagógiai feladatsort eredményez már, hogy azután elkészíthessük majd ugyanígy a lakóteret, vagy a szakrális teret, ami életünket körülveszi.

A téli ünnepkör szakszerű gyűjtéséhez segítséget adhat a néprajzosok által összeállított kérdőív. Ortutay Gyula: Kérdőív betlehemes játékok gyűjtéséhez. A nép művészete, Budapest, 1981. 207-216, ami talán eszmeileg már idejét múlt is lehet, ezért nem tanácsos szó szerint követni, hanem csak útmutatóul felhasználni. Egyénként is a kérdezőnek segít csak az ilyesmi, hogy tudja, miről eshet szó egy-egy alkalommal. A helyszínre nem szabad ezzel beállítani, mert akkor a beszélgetést eleve a rosszemlékű statisztikai felmérések szintjére süllyesztjük. Az emberi, kötetlen megnyilvánulásoknak, meséknek, beszélgetéseknek, ne vegyük elejét ezzel, hanem utólag, a kapott ismeretek rendszerezésre használhatjuk a kérdőívet. (De, hogy ne maradjon ki a beszélgetésekből lényeges elem, azért a kérdező - a kérdőívből való - felkészültsége a felelős.)

Olykor a negatív adat is beszédes: Sajnos a diákok maguk is tapasztalták, hogy a megkérdezettek emlékeztek arra, hogy valaki, aki lejegyezte annakidején a betlehemezés szövegét az 50-es években, később félelmében elégette azt, és mégis meghurcolták érte, mert "klerikálisnak" bélyegezték ezért. Ilyen időket élt át, és - szerencsére túl - a népi emlékezet. Becsüljük hát meg, ami mégis megmaradt!

Makoldi Sándor
2004.

Saját készítésű ruhák